

Pisac i čitatelji: fenomen kolektivnog mecenatstva u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća

Jelena Lakuš, jlakus@ffos.hr

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti

Libellarium, II, 1 (2009): 29 – 45.

UDK: 808.1:028.4(497.58)''18''=163.42

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Kraj 18. i prvu polovicu 19. stoljeća obilježavaju intenzivne promjene na području kulture pisane riječi i čitanja u većem dijelu Zapadne Europe. Te su promjene, uz ostalo, rezultirale i porastom broja čitatelja, ali i važnošću koja im se pridavala. Iako su one u Dalmaciji bile uglavnom ograničenog dosega i društvenog utjecaja, dimenzija čitatelja i ondje postaje vrlo značajnom, i to osobito u prvoj polovici 19. stoljeća, koja je za niz europskih nacija obilježena jačanjem nacionalne svijesti. Važnost je čitatelja ponajprije bila razvidna iz sve raširenijeg modela kolektivnog mecenatstva, novog izdavačko-knjižarskog fenomena koji je implicirao pojavu sustava pretplatništva te postupno zamijenio dotadašnji model individualnog mecenatstva. Kroz primjere dobivene analizom cjelokupne knjižne produkcije u dalmatinskim izdavačkim i tiskarskim središtima – Zadru, Splitu i Dubrovniku – u razdoblju od 1815. do 1850. godine namjerava se pokazati u kojoj mjeri fenomen kolektivnog mecenatstva možemo smatrati izrazom novog odnosa koji se počeo uspostavljati između pisca i čitatelja. Analizira se intenzitet sustava pretplatništva, razlozi njegova uvođenja u praksu, kao i načini i kontekst njegova prakticiranja. Zaključuje se da je u razdoblju pokrivenom istraživanjem domoljublje bilo vrlo čest, iako ne i jedini, motiv davanja financijske potpore za tiskanje nekoga djela, što je bilo u suglasju s cjelokupnim nacionalno obojenim ozračjem prve polovice 19. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: kolektivno mecenatstvo, pretplatništvo, pisac, čitatelji, Dalmacija, 19. stoljeće.

Uvod

Druga polovica 18. i prva polovica 19. stoljeća čine razdoblje u kojem se dogodila važna prekretnica u povijesti kulture čitanja u većem dijelu Zapadne Europe. Širenjem pismenosti čitateljstvo postaje ne samo sve brojnije već i sve heterogenije. Knjiga i čitanje, naime, postupno postaju dostupni i širim društvenim slojevima, pa stoga više ne možemo govoriti o samo jednoj čitateljskoj publici. Čitateljstvo je sada sastavljeno

od čitateljskih skupina različitog društvenog podrijetla i stupnja obrazovanja, a time i različitih čitateljskih navika.¹ Na knjižarskom se tržištu pojavljuju i novi literarni žanrovi, od kojih izrazito popularni postaju romani.² Počinju se prakticirati i novi, „moderni” oblici čitanja, koji su podrazumijevali ponajprije čitanje u osami. Čitanje u osami bitno se razlikovalo od dotadašnjeg tradicionalnog, kolektivnog čitanja u zajednici, najčešće u okrilju obitelji. Nove su čitateljske navike, prema mišljenju nekih povjesničara knjige i čitanja, dovele do kolektivne „čitateljske epidemije”, koja je prerasla u svojevrsnu „čitateljsku revoluciju” ili „revoluciju čitanja”.³ Pod čitateljskom su „revolucijom” podrazumijevali napuštanje dotadašnjeg „intenzivnog” oblika čitanja koji je podrazumijevao, ponajprije zbog siromašne ponude na literarnom tržištu, uzastopno čitanje istih sadržaja, mahom vjerske naravi. S druge pak strane, usvaja se „ekstenzivno” čitanje koje se odlikovalo čitanjem knjiga raznovrsnih žanrova, mahom svjetovnih, i to ne isključivo u svrhu vjerske pouke ili naobrazbe kao ranije, već ponajprije radi zabave. Iako je na taj način tumačena „čitateljska revolucija” u više navrata dovođena u pitanje jer se smatrala suviše pojednostavljenom interpretacijom intenzivnih promjena koje su se događale na području kulture čitanja potkraj 18. i početkom 19. stoljeća (Darnton 1990: 165 – 166, Darnton 1996: 218, Wittmann 1999: 285 – 300),⁴ neosporna je činjenica da je broj čitatelja tada znatno porastao (Lyons 1999: 313 – 344), unatoč tomu što su navedene promjene gotovo zaobišle najniže društvene slojeve, mahom nepismene. No nije rastao samo broj čitatelja

1 Općenito, smatra se da su postojale tri osnovne čitateljske skupine: skupina visokoobrazovanih intelektualaca, skupina obrazovanih viših (građanskih) slojeva te skupina polupismenih čitatelja, kojima možemo pridružiti i one nepismene, koji su u dodir s pisanom riječju dolazili samo posredno, čitanjem naglas u krugu obitelji ili pak slušajući župnika za oltarom (Houston 1988: 193 – 194, Small 1996: 263 – 264).

2 Iznimno su popularne bile, primjerice, *Pamela* i *Clarissa* Samuela Richardsona, tiskane 1740. godine, odnosno 1747. – 1748. godine. Izrazito je čitano bilo i djelo Jeana Jacquesa Rousseaua *La Nouvelle Héloïse*, koje je, nakon što je prvi put tiskano 1761. godine, postalo takav bestseller da je samo do 1800. godine doživjelo najmanje 70 izdanja. U Njemačkoj je pak zabilježena nevjerojatna popularnost Goetheova djela *Die Leiden des Jungen Werther*, tiskanog 1774. godine (Wittmann 1999: 296 – 297).

3 Idejni utemeljitelj te teze njemački je povjesničar knjige i čitanja Rolf Engelsing.

4 Robert Darnton i Reinhard Wittmann, primjerice, smatraju da je tradicionalni način čitanja bio više mehanički i lišen prevelikog razumijevanja pročitano­g nego „intenzivan”, kao što je tvrdio Engelsing. S druge pak strane, čitanje je novih i popularnih žanrova, osobito romana, bilo nerijetko „intenzivnije” nego čitanje vjerskih knjiga, kojima je takvo obilježje pripisivano. Romani su se, naime, često čitali i po nekoliko puta. Iz tog razloga ne možemo tvrditi da se pojavom novih žanrova gubi „intenzivno” čitanje, već, naprotiv, ono postaje još snažnije. U osporavanju je teze o „čitateljskoj revoluciji” kao strogom prijelazu s „intenzivnog” na „ekstenzivno” čitanje Wittmann otišao i korak dalje tvrdeći da se, unatoč tomu što je u navedenom razdoblju doista naglo porastao broj čitatelja, stvarna demokratizacija čitanja dogodila tek stotinjak godina kasnije, u drugoj polovici 19. stoljeća. Uz to, upozorava se na činjenicu da su se promjene u čitateljskim navikama događale postupno te nisu zahvatile u podjednako mjeri sve društvene slojeve, već mahom više građanske staleže.

već i važnost koja im se pridavala. Ta je važnost ponajprije vidljiva iz sve raširenijeg modela kolektivnog mecenatstva, novog izdavačko-knjižarskog fenomena koji je, iako se pojavio još u 17. stoljeću, svoj procvat doživio upravo tada, ukazujući na nov odnos pisca i čitatelja koji se počinjao razvijati. Premda se „čitateljska revolucija” u mahom nepismenoj Dalmaciji dogodila znatno kasnije, a čak i tada većinom u urbanim krajevima, te su stoga promjene u čitateljskim navikama bile uglavnom ograničenog dosega i utjecaja na cjelokupno društvo (Lakuš 2008: 51 – 74), dimenzija čitatelja i tu postaje vrlo značajnom. Ona je osobito došla do izražaja u prvoj polovici 19. stoljeća, razdoblju koje u nizu europskih nacija obilježava jačanje nacionalne svijesti, koje se itekako odrazilo i na području kulture pisane riječi i kulture čitanja.⁵

Fenomen kolektivnog mecenatstva u povijesti hrvatske knjige nije izazvao veće zanimanje istraživača iako je još davne 1933. godine književni povjesničar Antun Barac upozorio: „... o književnosti se kod nas uglavnom pisalo samo sa stajališta estetike, i samo s obzirom na producente književnih djela. U literarnim historijama iznošene su biografije pisaca, sadržaji djelâ i njihove ocjene...”, ističući da onaj „koji hoće da razmotri život književnosti, u njegovoj mnogostranoj povezanosti s društvenim pojavama, važno je da pozna i odnošaj literature prema onima kojima je ona namijenjena”, dakle, prema samim čitateljima (Barac 1933: 1). Književnost i pisana riječ uopće, nastavlja dalje Barac, „ne nastaje zato da ostane zatvorena u bibliotekama i kabinetima, već ima da izvrši određenu funkciju. I historik književnosti imaće među ostalim da ispita, kako je neka književnost uopće došla u priliku da tu funkciju vrši” (Barac 1933: 1). Slijedeći put koji su 1960-ih, 1970-ih i 1980-ih godina modernoj povijesti knjige, koja je tada bila tek u povojima, utrli istraživači poput Henri-Jeana Martina, François Fureta, Roberta Estivalsa, Daniela Morneta, Roberta Darntona, Daniela Rochea, Rogera Chartiera i drugih, naši su istraživači počeli problematici čitatelja posvećivati nešto veću pozornost. Tako je primjerice Aleksandar Stipčević u svojoj trodijelnoj sintezi socijalne povijesti knjige u Hrvata problematici čitatelja posvetio veliku pozornost, dotičući se, međutim, fenomena pretplate na samo desetak stranica te navodeći uglavnom primjere s prostora sjeverne Hrvatske (Stipčević 2005: 116 – 120, Stipčević 2008: 82 – 90). Namjera je ovog rada stoga, kroz primjere dobivene analizom cjelokupne knjižne produkcije u dalmatinskim izdavačkim i tiskarskim središtima – Zadru, Splitu i Dubrovniku – u razdoblju od 1815. do 1850. godine, fenomen kolektivnog mecenatstva sustavno obraditi te pokazati u kojoj ga mjeri možemo smatrati izrazom novog odnosa pisca i čitatelja koji se počinjao rađati.

5 Bruno Dobrić, primjerice, u svom opširnom djelu o čitateljskim društvima i knjižnicama u Puli, koje se, doduše, odnosi na nešto kasnije razdoblje (drugu polovicu 19. i prvu polovicu 20. stoljeća), promatra i analizira procese koji su u navedenom razdoblju utjecali na osnivanje čitaonica i knjižnica, zaključujući da su gotovo sve bile snažno nacionalno obojene (Dobrić 2003).

Fenomen kolektivnog mecenatstva

Kolektivno je mecenatstvo, kao nov način financiranja djela putem sustava pretplatništva, zamijenilo stari, barokni model individualnog mecenatstva koji je podrazumijevao naručivanje i financijsko podupiranje tiskanja nekog djela od strane jednog jedinog povlaštenog i moćnog čitatelja, najčešće crkvenog velikodostojnika, plemića ili vladara, ali katkad i nekog piščevog rođaka ili, rjeđe, tiskara ili knjižara. Dobročiniteljevo se ime obično nalazilo na naslovnoj stranici te mu je nerijetko bilo pridavano mnogo veće značenje nego samom piscu, koji je prema svom naručitelju i meceni imao gotovo podanički odnos, što je često bilo vidljivo i iz samih posveta i njihova tona. Mecene su, dakako, zasigurno bile polaskane pojavom svojih imena u knjigama koje su financirali, pa su čak, štoviše, smatrali da je samo po sebi razumljivo da im autori zauzvrat posvete knjigu. Pisci su nerijetko u posvetama hvalili ne samo dobrotu, plemenitost, velikodušnost, učenost i druge vrline mecene, hraneći tako njegovu taštinu, nego i slične vrline njegovih predaka. U tome se, dakako, pretjerivalo, čega su bili svjesni i pisci i njihovi pokrovitelji, a nerijetko i sami čitatelji. Pretjerivanje je išlo toliko daleko da je na naslovnica ime mecene bilo obično otisnuto velikim slovima, nerijetko popraćeno i portretom, a ime autora skriveno ili jedva vidljivo među drugim obavijestima na naslovnici. Takvo grafičko rješenje naslovnice, kao i sam sadržaj i ton posvete, gotovo su potpuno marginalizirali spisatelja, te su pokrovitelja odnosno mecenu, tog svemoćnog čitatelja, činili najvažnijim čimbenikom u cjelokupnom procesu izlazenja knjige (Pavić 1984: 698 – 700, Stipčević 2005: 142 – 154).

Međutim potkraj 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća pisci postaju sve svjesniji da njihova djela mogu i moraju doprijeti i do širih čitateljskih krugova, pa individualno mecenatstvo postupno nestaje u korist modela kolektivnog mecenatstva. Sustav se pretplatništva, međutim, već na samom početku suočio s problemom prikupljanja masovne financijske potpore jer, iako spisatelj više nije ovisio o individualnom meceni i njegovoj velikodušnosti, postojala je ovisnost o platežnoj moći potencijalnih čitatelja i njihovu literarnom ukusu.⁶ Spisatelje se čak uspoređivalo s malom djecom koja su jednostavno nesposobna preživjeti bez pomoći odraslih:

Ja bi mogao slobodno naše Spisatelje, neizuzimajući ni mene, malom detetu, ne u razumu no u hodu, usporediti. Ako ti pružiš ruku detetu, da se ono jednoga samo tvoga prsta prihvati, odma će ustati i potrčati; ako li mu nepružiš ruku,

6 Dakako, nije uvijek bilo problema s pridobivanjem pretplatnika. Primjerice kada je izišao *Kraljski Dalmatin*, službeni list političke uprave tijekom francuske okupacije Dalmacije, list su morali kupovati državni činovnici, nastavnici u školama, vojne osobe i svi oni koji su morali pratiti objave francuske uprave, pa se stoga na list masovno pretplaćivalo (Stipčević 2005: 119).

i nema se ono za što uhvatiti, istina digne se, no s velikom nategom i docne (Ljubitelj prosvještenija 1845: 5).⁷

Stoga su spisatelji, u želji da osiguraju financijsku potporu za tiskanje svoga djela, nastojali pozivima na pretplatu pridobiti što veći broj pretplatnika. Njima se često pridružuju i tiskari i izdavači koji, u vrijeme u kojem knjižarska proizvodnja postaje dijelom robne proizvodnje podložne zakonima tržišta, sve više pribjegavaju osluškivanju literarnih zahtjeva knjižarskog tržišta.⁸ Vrlo su često za svako mjesto za koje se vjerovalo da bi moglo dati značajniji broj pretplatnika bili određeni posebni povjerenici, čija je dužnost bila pretplatnike popisivati. Povjerenici su bili mahom poznate osobe iz javnoga života, obično prijatelji pisca, izdavača ili tiskara, koje su svojim ugledom mogle jamčiti kvalitetu, a time i privući veći broj pretplatnika (Stipčević 2005: 89). Primjerice na Gundulićeva se *Osmana* u Zadru moglo pretplatiti kod Morovića, u Splitu kod Piperate, u Dubrovniku kod tiskara Antonija Martecchinija, u Rijeci kod Donde, u Trstu kod Solea, a u Veneciji kod Missiaglija (Gundulić 1826).⁹ Nadalje, na *Naručnik pjevanja cérkovnoga* moglo se pretplatiti kod *knjigarah* braće Battara u Zadru, kod Morovića i Rougiera, također u Zadru, u Splitu kod tiskarice Marije Piperate i sina, u Dubrovniku kod tiskara Petra Frane Martecchinija, sina Antonija Martecchinija, a u Mlecima kod Andrije Santina (Zora dalmatinska 1845: 80). Zatim, na *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića moglo se pretplatiti u Zadru kod samih izdavača braće Battara, u Splitu, opet, kod već spomenute Marije Piperate i sina te Lucatella, u Dubrovniku kod Martecchinija, u Biogradu kod Miloša Popovića, u Brodu kod Berlića, u Karlovcu kod Ghilardija, u Zagrebu kod Supana i Hirschfelda, u Rijeci kod Karletskyja i Reze, u Trstu kod Schimpfa, u knjižari Schubart i kod Stoikovića, u Beču kod Wenedickta, kod Gerolda i sina te udovice Sollinger, u Veneciji kod Santinija i sina, a u Pragu kod sinova Amad. Haase (L'Agronomo Raccoglitore 1851: 408). Povjerenike Preradovićevih *Pèrvenaca* moglo se pronaći u mnogo više gradova. Tako se, primjerice, u Zadru na *Pèrvence* moglo pretplatiti u knjižari braće Battara, u Splitu kod učitelja Andrije Stazića, u Dubrovniku kod pravoslavnog paroha Đorđa Nikolajevića i Ivana Augusta Kaznačića mlađeg, u Šibeniku kod Špire Popovića, u Zagrebu kod odvjetnika i tajnika Ilirske čitaonice Vjekoslava Babukića, u Karlobagu kod Šime Starčevića, u Makarskoj kod Stjepana Ivičevića, u Sinju kod Franje Lovrića, na Visu kod Božidara Petranovića, u Imotskom kod svećenika Ivana Vrdoljka, u Karlovcu u Ilirskoj čitaonici te kod baruna Dragutina Kušlana, u Osijeku kod kapelana Đure Tordinca, u Požegi kod oca Frane Muhe, u Rijeci kod kapetana Franje Kovačevića, u Vinkovcima kod profesora Wanjčeka, u Đakovu kod profesora filozofije Mate Topalovića itd. Pretplatiti se moglo i u Budvi, Kotoru, Crnoj Gori, Beogradu, Celovcu, Ljubljani, Mitrovici, Pančevu,

7 Citat dubrovačkog paroha Đorđa Nikolajevića.

8 O slučaju mletačkog tiskara Carla Antonija Occhija koji je, doselivši se u Dubrovnik 1783. godine, želio izdavati djela starih dubrovačkih pisaca, vjerujući da će ona izazvati zanimanje literarne javnosti, vidjeti u Muljačić 1956: 583 – 612.

9 Oglas tiskan na omotnici knjige.

Pešti, Pragu, Beču, Trstu i Zemunu (Zora dalmatinska 1845: 408). Tako široka mreža pretplatnika svjedoči o vrlo dobrim prijateljskim ili čak poslovnim vezama izdavača, tiskara ili samih pisaca. Odražavala je također i njihova očekivanja da pridobiju pretplatnike s geografski vrlo širokog područja.

Nadalje, pozivi na pretplatu često su bili popraćeni obećanjima da će imena svih pretplatnika s oznakom njihova podrijetla, društvenog statusa ili zanimanja biti objavljena u službenim glasilima ili u samoj knjizi ili novinama na koje se pretplatnik pretplatio. To je, dakako, zasigurno hranilo taštinu pretplatnika, jednako kao što su u vrijeme najvećeg procvata individualnog mecenatstva posvete hranile taštinu pokrovitelja, kao što svjedoči i Šime Ljubić u književnom oglasu za knjigu Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje*:

... Dèržao sam još da je stvar prudna priložiti i imena blagorodnih prèdbroiteljah, i to veće za zadovoljiti one, koji su htěli da se dadu na svétlo (Hektorović 1846: 9).

Katkad se obećava da će se pretplatniku koji naruči više primjeraka istodobno ili pomogne pri pronalaženju većeg broja pretplatnika darovati jedan ili nekoliko primjeraka *gratis*. Tako, primjerice, u pozivu na pretplatu na spomenute *Pèrvence* Petar Preradović obećava da „na svako deset predbrojenih knjigah dat će se jedna badava” (Zora dalmatinska 1845: 408), a u pozivu na pretplatu na *Anku i Stanka* Ane Vidović stoji da onaj „ko skupi deset (10) brojnika dobiće jednu knjigu na dar” (Zora dalmatinska 1844: 272). U znak zahvalnosti zbog velikog je broja prikupljenih pretplatnika i Stanko Vraz, primjerice, poslao svom prijatelju Muršecu četiri primjerka časopisa „Kolo” (Stipčević 2008: 86). Takve su inicijative očito bile nužne. Bez dovoljnog broja pretplatnika, naime, knjiga nije mogla biti tiskana. To se očito nerijetko i događalo jer se u pozivima na pretplatu često upozoravalo da će novac pretplatnicima biti vraćen ako se ne prikupe financijska sredstva dostatna za tiskanje (Stipčević 2008: 83).

No dok su mnogi pretplatnici objelodanjivanjem svojih osobnih podataka, kao što su ime, podrijetlo ili društveni status, gradili svoj ugled u društvu, pisci, izdavači i urednici korist su od pretplatničkih lista ponajprije vidjeli u vlastitoj promidžbi. Što su knjiga ili časopis imali veći broj pretplatnika, to su se i oni mogli smatrati uspješnijima, osobito ako se na pretplatničkoj listi našlo i ime vladara, visokog crkvenog velikodostojnika ili neke druge važne javne osobe koja je svojim ugledom jamčila kvalitetu djela, jednako kao što su svojim imenima kvalitetu djela jamčili povjerenici kod kojih se na neko djelo moglo pretplatiti. Tako se, primjerice, na početku popisa pretplatnika na „Zoru dalmatinsku” nalazi austrijski nadvojvoda Franjo Karlo, premda je gotovo sigurno da on primjerak lista nije imao u rukama, a još je teže pretpostaviti da ga je čitao (Stipčević 2008: 89). Jednako su se tako na vrhu pretplatničke liste na *Il Mare Adriatico* Guglielma Menisa nalazili guverner Turszky, nadbiskup Giuseppe Godeassi i predsjednik suda Pietro de Burlo, iako su, treba napomenuti, ostali pretplatnici poredani dalje abecednim redom (Menis 1848: 311). Takvih je primjera, dakako, bilo još.

Ugled se pretplatnika ili povjerenika pokazao iznimno važnim u prvoj polovici 19. stoljeća. Tada, naime, kolektivno mecenatstvo počinje izrazito jačati. Pisana riječ, koja je dotad imala krucijalnu ulogu u etičkom, intelektualnom i, općenito, kulturnom obrazovanju svojih čitatelja, svjesno težeći tomu da bude prosvjetiteljsko-moralističko-didaktička, postupno počinje zadobivati nacionalno-utilitarističku notu, pa su pretplatnici i povjerenici svojim imenom i ugledom često jamčili domoljubnu orijentaciju knjige ili časopisa. U Dalmaciji je domoljubna nota u tom smislu bila izražena i među onodobnim hrvatskim i među srpskim piscima, a njihov je diskurs bio gotovo istovjetan, što je razvidno iz nekoliko niže navedenih citata. Mnogi se pisci toga vremena, naime, okreću narodu i masi nastupajući u ime cijelog nacionalnog kolektiva te svojim nacionalnim romantizmom i optimizmom pridonose jačanju nacionalne svijesti (Barac 1954: 125, 155), na što jasno ukazuje i dubrovački paroh Đorđe Nikolajević 1845. godine:

Vaši Spisatelji, pone u današnja vremena, za svoju korist nerade, – recite mi jednoga, koi se sa izdavanjem knjiga ne obogatio, no pristojno obdržao? – oni nastoe svoj Rod proslaviti, i kod inostrani naroda, ako ne veliku mu pohvalu zaslužiti, pone prekora od njega odvratiti, da drema i da ništa nečini (Ljubitelj prosvještenija 1845: 4).

Nerijetko djelujući kao narodni prosvjetitelji,¹⁰ mnogi su se spisatelji toga vremena borili da svojim djelima osvoje čitatelja kako bi ga kulturno podigli, istrgnuli iz tuđinskih utjecaja i osvijestili u njemu poštovanje prema nacionalnoj kulturi i nacionalnoj književnosti (Škreb 1986: 24). Nikolajević stoga nastavlja u tom duhu:

Ovakovi dakle ljudi zaslužuju vaše pomoći; – a pomoć veća netraži se od vas, no da njiovu knjigu kupite; a knjiga nekoštue više nego 30 do 50 kr. ili 1 fl. naivše do 2. fl. – Vidite li grdne pomoći, koju žalite Spisateljima pružiti! (Ljubitelj prosvještenija 1845: 4)

Pretplatništvo se smatralo najvećim domoljubnim činom, osobito ako se ticalo knjiga na narodnom jeziku. Također, bio je to iznimno učinkovit način uključivanja širih društvenih slojeva u preporodni pokret (Stipčević 2008: 82). Na to je računao i Petar Preradović kada je 1845. godine u „Zori dalmatinskoj“ objavio svoj, mogli bismo čak reći, vapaj za pretplatnicima na već spomenute *Pèvence*, koji je očito urodio plodom jer znamo da su *Pèvenci* doista i tiskani godinu kasnije u Zadru:

Bratjo, Priatelji i Rodoljubi! Ja sam nakanio s novom godinom pèrva moja pokušenja u narodnom našem jeziku pod naslovom „Pèvenci“ u jednu knjižicu

10 Smatra se da je književnost toga vremena više služila razvijanju nacionalne svijesti nego što je pridavala pozornost estetskim ciljevima. Čak i sam izbor prijevoda, koji se dugo vremena smatrao neplanskim, ukazuje na to da su se literati iz razdoblja romantizma vodili najmanje estetskim kriterijima te su, nadahnuti osjećajem nacionalne dužnosti i rodoljublja, iz strane literature često uzimali samo ono što je odgovaralo tadašnjoj duhovnoj klimi (Gavrin 1970: 56).

sklopiti i tiskom u književni naš svijet odtisnuti. Ali ja sam samo nakanio, još niasam za stalno odlučio, budući po svoj dobroj volji nevolja to nedopušta. Ta nevolja ne samo moja, nego svih naših spisateljah, sastoji u slabojoj prodaji knjigah, načinom, da ako se nebi sami spisatelji zabrinuli i preporučili dobroti rodoljubnoj, teško da bi kroz knjigoteržce i same troške pečaćenja izvaditi mogli. – Sad ćete već znati kud sam naperio i bojim se već da vičite: Eto opet predbrojenja; ta da nam je carska blagajna, nebi nam dosta bila na ta vječna predbrojenja! Pravo imate, bratjo, ali neimamo ni mi spisatelji krivo. Kud će suza neg na oko? Kud će spisatelj nego k svomu jednakomislećemu rodoljubu. Dakle oprostite i... predbrojite se. Nemojte da bi na način prve štenadi moje pervence u vodu baciti morao! (Zora dalmatinska 1845: 408)

Iste godine pravoslavni paroh Đorđe Nikolajević kudi svoje sunarodnjake s područja cijelog Austrijskog Carstva, a osobito dobrostojeće trgovce, što ne pružaju financijsku potporu knjigama na srpskom jeziku izgovarajući se nedostatkom novca, dok istodobno troše velike iznose na zabavu. Podsjećajući ih da je financijska potpora jedan od najviših izraza domoljublja, nastoji ih na to privući već provjerenom formulom – obećanjem da će im imena biti otisnuta u knjizi na koju se pretplate kako bi njihovo domoljubno djelo ostalo zauvijek zabilježeno:

O mladi Srbliji, osobito trgovačkoga reda, koi po 50, po 100, i po 200 fl. na vaše zabave i uveselenija preko godine potrošite, koi, štono reč, ove novce u more bacate, koliko bi vam ime slavnije bilo, koliko bi veću radost i udovoljstvo u srcu vašem ćutili, koliko bi vam Rod naprednije koračao, da polovicu od ovi novaca na Srbske knjige obratite. ... knjige će vam pak vaše ime ovekovečiti, jer će se vaše ime u njima štampati, i pozdnim potomcima kao svjedočanstvo ostati, da ste rodoljubci bili! ... Zašto toliki rukopisi neštampani leže? – Nema novaca. – Ima novaca, no nema revnosti! Među tolikim Srblijima u prostranom Austrijskom Carstvu zašto se ne nađe pone 500 stalni Prenumeranata, koi će svaku Srbsku knjigu prekupiti? – Velika troška – Ne budimo samoljubci, no bratoljubci i Rodoljubci (Ljubitelj prosveštenija 1845: 4 – 5).

Iste 1845. godine Carrarina se *La Dalmazia descritta* preporučuje „sviem praviem rodoljubcim“, svima onima „koji goje u pèrsih svetu iskru narodne ljubavi“ (Zora dalmatinska 1845: 248). Godine 1846. nešto niža cijena *Ribanja i ribarskog prigovarjanja* Petra Hektorovića vrijedi „samo za blagorodne predbrojtelle, koji su podpomogli sa svetom odlukom, da se podade na svètlo ovaj biser domorodne književnosti“ (Hektorović 1846: 10). Godine 1847. Ante Kuzmanić, urednik „Zore dalmatinske“, apelira na župnike, časnike i vlasteline da pruže financijsku potporu listu jer će na taj način ne samo omogućiti njegovo daljnje tiskanje već i „veliko Dobro Narodno podupirati“:

Pridbrojiteljah iliti prijateljah ovoga xeljnoga Lista biaše do sada malo, i tek toliko, da su se mogli s mukom platiti samo stroški za papir, slaganje, i tištilo.

Istina je, da je siromašna naša derxava, ali i pak derximo, da bi kod prave ljubavi Domovine, i Narodnosti gotovo svaki Namastir, svako barem po tri, po četiri, ili pet blixnjih Xupnikah, i svitovnjih Častnikah, negovorech od moguče Gospode, i Vlastelinah, mogli po jedan List derxati, i ovako s jednim malim darom veliko Dobro Narodno podupirati. Ako nebude ovoga podupiranja, zaludu che biti svaka naša još najučenija, i najmudrija priduzimanja (Zora dalmatinska 1847: 104).

Tih su godina gotovo svi pozivi na pretplatu bili pisani u istom duhu, pa ih nema smisla sve nabrajati. No ono što valja naglasiti jest da se istim intenzitetom na domoljubne osjećaje apeliralo i na sjeveru Hrvatske, gdje su također, kako navodi Stipčević, Vjekoslav Babukić i Stanko Vraz kao najuporniji i najuspješniji u prikupljanju pretplatnika, ali i mnogi drugi ilirci, uvjerovali buduće pretplatnike da je kupnja knjiga na hrvatskom jeziku ponajprije domoljubni čin te da njime najizravnije sudjeluju u preporodu hrvatske knjige i hrvatskog naroda (Stipčević 2008: 82 – 83, 87). Također, valja primijetiti da su domoljubljem često odisale i posвете, kao u primjeru Hektorovićeve *Ribanja i ribarskog prigovaranja*, koje izdavač Šime Ljubić posvećuje „prepoštovanomu gospodinu Petru Nisiteu glasovitom naravoslovcu stariniku i vatrenom domorodcu” (Hektorović 1846: 10).

Iako se domoljubni zanos nije mogao uvijek održati, pa je „Zora dalmatinska”, primjerice, gubila svoje pretplatnike,¹¹ a neki su pretplatnici knjigu i zaboravljali platiti i preuzeti (Stipčević 2008: 86 – 88), katkad je upravo on bio taj koji je poticao tiskanje knjiga, osobito onih koje su pripadale domaćoj književnosti, kao što tvrdi Šime Ljubić u uvodnome dijelu Hektorovićeve *Ribanja i ribarskog prigovaranja*:

Cić ovoga ufam se stanovito da će dragovoljno biti primljen ovaj moj trud od blagorodnih predbrojiteljah, kojima prem puno haran sam, zašto tako ponutkali su me na utraženju i drugih izvèrsnih popravah našeg milog slavjanskoga jezika, koje date na svètlo prem puno izvedrile bi satrena lica slavne ove dèržave svedjer izvèrsnih umah prepoldne (Ljubić 1846: 5).

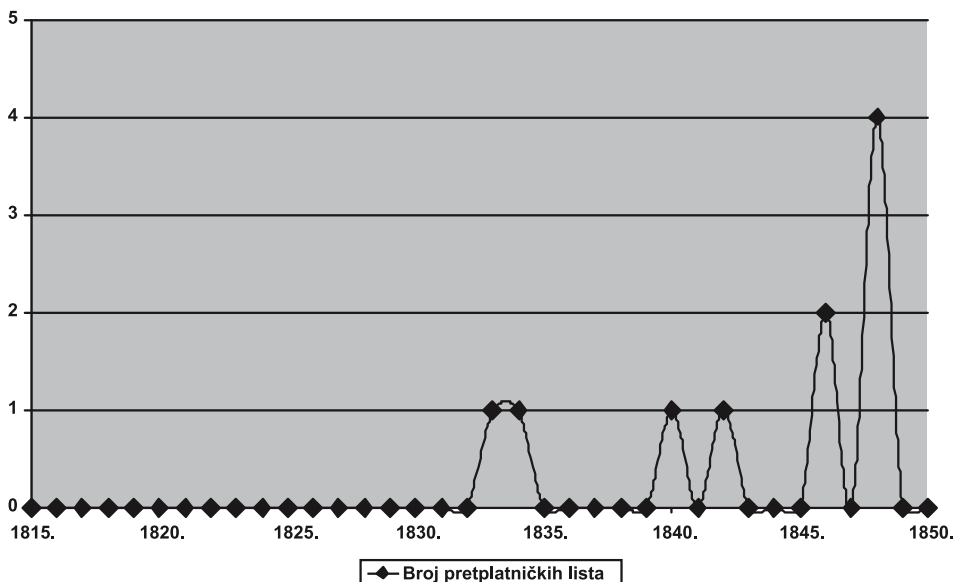
No unatoč ustrajnim pozivima na pretplatu i obećanjima da će se imena pretplatnika objaviti, broj je pretplatničkih lista, imajući u vidu cjelokupnu knjižnu produkciju Dalmacije u prvoj polovici 19. stoljeća (Lakuš 2005), bio vrlo skroman – njih samo desetak.¹² Ipak, i tako skroman broj omogućuje nam da zaključimo kako je porast knjiga s pretplatničkim listama zamjetan u drugoj polovici četrdesetih godina, upravo onda kada su pozivi na pretplatu nadahnuti domoljubljem bili i najučestaliji (v. grafikon 1.).

11 List je 1844. godine imao čak 748 pretplatnika. Godine 1849., u šestoj i posljednjoj godini svoga izlaženja, imao je njih samo 60.

12 Tom broju možemo pridodati i pretplatničke liste „Zore dalmatinske”, „La Dalmazie” i „Srbsko-dalmatinskog magazina”. Treba, međutim, uzeti u obzir i činjenicu da su se imena pretplatnika katkad objavljivala i u službenim glasilima.

Iako, dakako, ne možemo uvijek znati motive koji su stajali iza pretplatništva, očito se smatralo važnim objaviti imena onih koji su tim činom – svjesno ili ne – poduprli nacionalnu ideju. Na takav nas zaključak upućuje činjenica da su gotovo sve knjige u kojima su pretplatničke liste zabilježene bile na neki način obojene nacionalnim duhom.

Grafikon 1. Zastupljenost knjiga s pretplatničkim listama: Dalmacija (1815.-1850.)

Bilo je tu, primjerice, djela iz područja zavičajne povijesti, geografije i etnografije, kao što su Katalinićeva *Storia della Dalmazia* tiskana 1834. godine, *La Dalmazia descritta* Francesca Carrare tiskana 1846. godine ili pak *Il Mare Adriatico descritto ed illustrato con notizie topografiche, idro-geologiche, fisiche, etnographice e storiche* Guglielma (Wilhelma) Menisa, djelo tiskano 1848. godine. Nadalje, pronalazimo i djelo Đure Augustinovića *Poziv Dalmatincima, na poslovanje u svom materinskom jeziku* tiskano 1848. godine, zatim djela domaće književnosti kao što su *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića tiskano 1846. godine ili pak *Anania i Sappira ili laž kaznjena na prostom i sladkom maternjem jeziku* Jovana Sundečića, djelo tiskano 1848. godine. Pretplatničku listu pronalazimo i u pedagoško-didaktičkom djelu u prijevodu Đorđa Nikolajevića *Mladić kako treba da se izobrazi: s kratkim dodatkom kako se treba na školama i po putu vladati* tiskanom 1840. godine, kao i u jednom od rijetkih romana tiskanih u Dalmaciji toga vremena, *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di Maggio 1847: racconto storico-romantico* (1848.) Marka Antuna Vidovića.¹³

13 Roman je objavljen dvojezično. Hrvatski naslov glasi *Pësma o hrabrosti Tome Dabčevića ili O slučaju koj se dogodio u varoši Dobrota medju šesdeset Černogoraca i istog Dabčevića u noći 11. Měseca Maja 1847.*

Čak je polovica djela u kojima su identificirane pretplatničke liste bila na talijanskom jeziku. Ta činjenica ne čudi jer je najveći dio spisateljskog kruga u Dalmaciji, iako je u većoj ili manjoj mjeri poznao narodni jezik, ipak uglavnom pisao na talijanskom jer se, najčešće obrazovan na tom jeziku, njime lakše izražavao i lakše komunicirao s književnim svijetom. Pritom također treba uzeti u obzir činjenicu da pisanje na jeziku koji nije narodni nije nužno značilo suprotstavljanje konstituiranju moderne nacije i njezinoj duhovnoj emancipaciji, nego je, štoviše, tomu često i služilo (Kombol – Novak 1992: 441).¹⁴

Zanimljivo je također da su tri knjige s pretplatničkom listom bile tiskane ćirilicom. Imajući u vidu tada vrlo slabašnu produkciju knjiga na ćirilici, taj se broj čini značajnim jer obuhvaća gotovo dvadeset posto cjelokupne produkcije knjige na ćirilici.¹⁵ S druge pak strane, postotak knjiga s pretplatničkom listom tiskanih latinicom bio je u odnosu na cjelokupnu produkciju gotovo zanemariv – manje od jedan posto.¹⁶ Imajući u vidu činjenicu da su knjige pisane ćirilicom bile namijenjene uskom, pravoslavnom dijelu populacije u Dalmaciji (a vjerojatno i šire), možemo pretpostaviti da su Jovan Sundečić, Đorđe Nikolajević i Teofil Stefanović bili itekako svjesni važnosti pridobivanja što šireg čitateljstva. Razlog tomu zasigurno nije bilo samo širenje kulture čitanja, već i jačanje nacionalnog duha, kao što uostalom i svjedoči već spomenuti odlomak Đorđa Nikolajevića u kojem on podsjeća svoje sunarodnjake s područja cijelog Austrijskog Carstva da je financijska potpora tiskanju srpskih knjiga jedan od najvećih izraza domoljublja.

No skroman nije bio samo broj knjiga u kojima su identificirane pretplatničke liste već i sâm broj pretplatnika. Pet stotina pretplatnika, koliko Đorđe Nikolajević u već spomenutom pozivu na davanje financijske potpore knjigama na srpskom jeziku priželjkuje za svaku srpsku knjigu, bio je relativno velik broj, što zaključujemo iz činjenice da ga vrlo rijetko nalazimo. Naime tom su se broju približile tek rijetke knjige, poput Katalinićeve *Storia della Dalmazia* koja je imala 492 pretplatnika te Carrarine *La Dalmazia descritta* koja je imala 427 pretplatnika. Također, samo su rijetke knjige, poput Vrazovih *Gusala i tambura* tiskanih u Pragu 1845. godine s 518 pretplatnika, uspjele taj broj premašiti. Tek od sredine 19. pa do početka 20. stoljeća knjige su se tiskale i raspačavale u 500 do 1000 primjeraka (Barac 1933: 2). Međutim u prvoj polovici 19. stoljeća u većini se slučajeva broj pretplatnika kretao od oko 150 do 300. Iznimku su katkad činili časopisi, što je i razumljivo jer je njihov čitateljski krug bio mnogo širi. Tako je, primjerice, 1844. godine „Zora dalmatinska“ (1844. – 1849.) imala, kao što smo već spomenuli, čak 748 pretplatnika. Među njima pronalazimo ne samo individualne pretplatnike već i čitaonice, kavane, škole i sveučilišta, knjižare i

14 Takvu su ulogu, primjerice, imala na početku ilirskog pokreta u sjevernoj Hrvatskoj i djela na njemačkom jeziku.

15 U razdoblju pokrivenom istraživanjem zabilježeno je samo 16 knjiga tiskanih na ćirilici.

16 U razdoblju pokrivenom istraživanjem zabilježeno je gotovo tisuću publikacija.

knjižnice, samostane, pa čak i pojedine novine, koje su uobičajenim sustavom razmjene dolazile do svojeg primjerka. Tako velik broj pretplatnika ne treba čuditi jer je bila riječ o najznačajnijem dalmatinskom preporodnom glasilu i prvom preporoditeljskom listu izvan Zagreba. Nakon dvojezičnog talijansko-hrvatskog „Kragliskog Dalmatina“ bio je to prvi list pisan na narodnom jeziku, te je kao takav imao važnu ulogu u procesu oblikovanja i jačanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Nadalje, u pojedinim je godištim i „Srbsko-dalmatinski magazin“ (1836. – 1873.), inače preporodni list koji je dijelom izlazio i u Zadru te bio namijenjen uglavnom srpskom dijelu stanovništva, imao 500 ili čak nešto više pretplatnika. Prve je godine izlazenja imao 459 pretplatnika, 1837. godine njih čak 583, a samo nešto manje, 575 pretplatnika, 1840. godine (Prpa – Jovanović 1988: 110).¹⁷ Za hrvatske je prilike to bio razmjerno velik broj, jer iako se prosječan broj pretplatnika nekih hrvatskih (književnih) listova kretao između 500 i 1200, ipak je većina njih bila bliža donjoj nego gornjoj granici (Barac 1933: 2). Štoviše, neki su listovi imali i puno manji broj pretplatnika. „La Dalmazia“ (1845. – 1847.) je, primjerice, 1847. godine imala samo 169 pretplatnika. Razlog vjerojatno leži u samoj naravi lista, kao i u činjenici da je list bio na talijanskom jeziku, pa nije dopirao do širih društvenih slojeva, iako se nije bavio izričito talijanskim temama. Također, mnogo skromniji broj pretplatnika nego „Zora dalmatinska“ ili „Srbsko-dalmatinski magazin“ imala je, kao što je već spomenuto, većina knjiga.

Već površan pogled na pretplatničke liste pokazuje da su pretplatnici bili najčešće razvrstani prema gradovima (v. sliku 1.), pa se može ne samo jasno vidjeti koliko se pretplatnika iz Budve, Dubrovnika, Knina, Mostara, Rijeke, Sarajeva, Skradina, Splita, Šibenika, Trsta, Zadra i drugih gradova pretplatilo na pojedinu knjigu već i dobiti prilično cjelovitu sliku njihove regionalne disperzije. Za prvu se polovicu 19. stoljeća taj podatak čini osobito važnim jer ukazuje na stupanj potpore procesu nacionalne, kulturne, pa i političke integracije hrvatskog naroda. Katkad su pretplatnici unutar gradova okupljani oko povjerenika odnosno osoba zaduženih za prikupljanje pretplatnika. Tako, primjerice, doznajemo koliko je pretplatnika na knjigu Đure Augustinovića *Poziv Dalmatincima, na poslovanje u svom materinskom jeziku* iz 1848. godine prikupio gospodin Antun Pecikozić, vojni liječnik, a koliko pak gospodin Rado Kukić, vojni duhovnik itd. Jednako tako možemo doznati koliko je pretplatnika za knjigu Jovana Sundečića *Anania i Sapphira* prikupio dubrovački paroh Đorđe Nikolajević, koliko u Zadru klerik Jakov Ardalić ili pak Marko Sundečić u Imotskom itd. Na taj način, dakako, možemo doznati ne samo koji je grad dao najveći broj pretplatnika na neku knjigu već i koji je od povjerenika bio najuspješniji u svojoj misiji. Nadalje, uz imena pretplatnika, kao što je već rečeno, obično stoji i naznaka njihova zanimanja. Možemo zamijetiti

17 Ostalih se godina broj pretplatnika kretao od oko 160 do oko 400. Analiza broja pretplatnika napravljena je za prvih trinaest godišta odnosno za razdoblje od 1836. do 1848. godine, razdoblje u kojem je „Srbsko-dalmatinski magazin“ imao najznačajniju ulogu u procesu nacionalne integracije srpskog naroda u Dalmaciji, tj. u razvoju preporodnih ideja Srba u Dalmaciji.

<p>220</p> <p>Solito Francesco, i. r. ricevitore doganale.</p> <p>Smorchinich Marco di Pietro, possidente.</p> <p>Smorchinich Francesco, possidente.</p> <p>Sponselli Liberio, negoziante.</p> <p>Vitaich Tomaso, negoziante.</p> <p>Zanini Bartolomeo, negoziante.</p> <p>CATTARO.</p> <p>Balich Giorgio, i. r. assistente doganale.</p> <p>Balovich Andrea, i. r. controllore doganale.</p> <p>Basich Antonio, direttore delle scuole normali.</p> <p>Cerva (di) Antonio, i. r. ricevitore demaniale.</p> <p>Colledovich Francesco, maestro della IV classe.</p> <p>Livich Giacomo, i. r. segretario circolare.</p> <p>Svitovich Luca, maestro delle scuole normali.</p> <p>CITTAVECCHEIA.</p> <p>Angelini Giacomo, sindaco.</p> <p>Fabiani Giovanni, i. r. segretario comunale.</p> <p>Radovani Paolo, possidente.</p> <p>Semola don Nicolò, parroco.</p> <p>Zancovich don Vincenzo, maestro delle scuole elementari.</p> <p>DEGENS.</p> <p>Bubanovich don Baulio, parroco di rito greco-unito.</p> <p>Forlani Casimiro, i. r. segretario comunale.</p> <p>Lazzarini Luigi Antonio, maestro delle scuole elementari.</p>	<p>221</p> <p>Petranich Teodoro, possidente.</p> <p>Pleceovich Antonio, possidente.</p> <p>Miovich Giacomo, possidente.</p> <p>Visiani dott. Roberto, medico e chirurgo condotto.</p> <p>FIUME.</p> <p>Almasy co: Maurizio, i. r. primo assessore di Governo.</p> <p>Damiani co: Giacomo di Vergada, i. r. capitano.</p> <p>Drassenovich (de) Pietro, i. r. registrante.</p> <p>Manatti Giuseppe.</p> <p>Miaelli Antonio, avvocato.</p> <p>Mianovich Antonio, i. r. segretario governiale.</p> <p>Urmeny (de) Francesco, S. E. governatore ec.</p> <p>GELSA.</p> <p>Lapi Bonnamier, possidente.</p> <p>IBROSCH.</p> <p>Basich Giovanni, i. r. sardo.</p> <p>Buratti don Vincenzo.</p> <p>Ghetaldi de Nicolò, i. r. attuario della pretara.</p> <p>Goriso Giuseppe, i. r. segretario comunale.</p> <p>Nani Marco, i. r. scrittore pretorile.</p> <p>Popovich Arsenio, i. r. deputato sanitario.</p> <p>Soich Giuseppe, possidente.</p> <p>Verdoliar Marco, possidente.</p> <p>Vucemilovich Marco, i. r. scrittore pretorile.</p> <p>Zvitcovich Antonio, possidente.</p>
---	--

Slika 1. Primjer pretplatničke liste (Katalinić, Ivan. 1834 – 1835. *Storia della Dalmazia esposta da G. Cattalinich* ... . Zara: co' tipi de Fratelli Battara.)

da među njima ima i dosta pripadnika građanskih zanimanja, što je svakako novina ovoga razdoblja. Tako pronalazimo dosta velik broj trgovaca, ali i učitelja, profesora, učenika, liječnika i kirurga, pomorskih kapetana, odvjetnika, bilježnika, posjednika, pekara ili čak, naprosto, ljubitelja književnosti. Trgovce najčešće pronalazimo kod knjiga tiskanih ćirilicom, gdje su nerijetko odvojeni u zasebnu skupinu, što ukazuje na njihov iznimno velik doprinos jačanju ne samo domaće izdavačke djelatnosti već i nacionalne ideje općenito. Dakako, valja odmah primijetiti da je struktura pretplatnika svake pojedine knjige vjerojatno bila ovisna o samoj naravi knjige, njezinu jeziku, a vjerojatno i intenzitetu promidžbe. Svakako bi tek detaljnija analiza obrazovnog profila i društvenog podrijetla pretplatnika, kao i motiva koji su stajali iza davanja financijske potpore (a koje bismo mogli bolje razumjeti tek uvidom u niz drugih izvora), mogla dati cjelovitije zaključke.

Umjesto zaključka

Kraj 18. i prva polovica 19. stoljeća donose veliku novost u odnosu pisca i čitatelja. Ta je novost razvidna iz sve raširenijeg modela kolektivnog mecenatstva, novog izdavačko-knjižarskog fenomena koji je implicirao sustav pretplatništva te zamijenio stari model individualnog mecenatstva. Pisci sada, nerijetko nadahnuti nacionalnim romantizmom tog specifičnog razdoblja hrvatske povijesti, više ne ovise o individualnom meceni, već o cjelokupnom nacionalnom kolektivu u čije ime nastupaju. Stoga ne čudi da pozivi na pretplatu snažno odišu domoljubljem, što je i bilo u suglasju s cjelokupnim nacionalno obojenim ozračjem prve polovice 19. stoljeća te osjećajem zajedništva koji se njegovao. Iako ne možemo uvijek biti sigurni u motive koji su stajali iza čina davanja financijske potpore tiskanju nekog djela, ipak je jasno da je želja da se na taj način očuva narodni jezik te podupre nacionalna kultura i nacionalna ideja općenito bila vrlo čest, premda, dakako, ne i jedini motiv. Bio je to način koji je omogućavao i širem krugu čitatelja – domoljuba – da sudjeluju u preporodu ne samo hrvatske knjige već i hrvatskog naroda.

Popis ilustracija

Slika 1. Primjer pretplatničke liste (Katalinić, Ivan. 1834 – 1835. *Storia della Dalmazia espota da G. Cattalinich ...* . Zara: co' tipi de Fratelli Battara.)

Izvori

Appendini, F. M. 1833. *Esame critico della questione intorno alla patria di S. Girolamo : libri IV. del padre Francesco Maria Appendini delle scuole Pie*. Zara: dalla tipografia Battara.

Augustinović, Đ. 1848. *Poziv Dalmatincima, na poslovanje u svom materinskom jeziku Augustinović Djure med. i kir. d.ra ...* . U Zadru: u Demarki-Ružierovoj štamparii.

L'Agronomo raccoglitore: giornale ebdomadario di economia rurale intento a promuovere in via istruttiva popolare il progresso dell'agricoltura ed altri oggetti economici di patrio interesse. 1851. Redattore responsabile Michele Medich. Zara: Società agronomica centrale.

Carrara, F. 1846. *La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara ... : con 48 tavole miniate rappresentanti i principali costumi nazionali*. Zara: fratelli Battara tipografi editori.

Gundulić, I. 1826. *Osman : spjevagnje vitescko Giva Gundulichja vlastelina dubrovackoga. Osnanjegnem djellaa Gundulichjevieh, i scivotom Osmanoviem priteceno, sdârsejagnima Pjevagnaa naresceno, Nadomjeregnima stvarji od spjevaoza*

u kratko narecenieh i s isgovaragnem rjecji hcomugodi sumracnieh sljedjeno. U Dubrovniku: Po Antunu Martekini.

Hektorović, P. 1846. *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari složene po Petru Hektoreviću Starogradjaninu*. Izdao S. Ljubić. U Zadru: bratja Battara Tiskari Izdatelji.

Katalinić, I. 1834 – 1835. *Storia della Dalmazia esposta da G. Cattalinich*. Zara: co' tipi de Fratelli Battara.

Ljubitelj prosveštenija: Srbsko-dalmatinski magazin. 1845. Urednik Đorđe Nikolajević. U Zadru: pečateno u tipografiji braće Battara.

Menis, G. 1848. *Il Mare Adriatico descritto ed illustrato con notizie topografiche, idro-geologiche, fisiche, etnographice e storiche raccolte ed ordinate da Guglielmo Menis ...*. Zara: fratelli Battara tipografi editori.

Nikolajević, Đ. 1840. *Mladić kako treba da se izobrazi: s kratkim dodatkom kako se treba na školama i po putu vladati*. Preveo s njemačkog Georgij Nikolajević. U Zadru: u Knjigopečatnji braće Battara.

Sundečić, J. 1848. *Anania i Saffira ili laž kažnjena na prostom i sladkom maternjem jeziku*. Spjeva Jov. Sundečić klir. U Zadru: u knjigopečatnji braće Battara.

Vidović, M. A. 1848. *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di Maggio 1847: racconto storico-romantico di Marc-Antonio Vidovich*. Zara: tipografia Demarchi-Rougier.

„Zora dalmatinska“. 1844. Urednici bratja Battara. Zadar: slovotiskarnica bratje Battara.

„Zora dalmatinska“. 1845. Urednici bratja Battara. Zadar: slovotiskarnica bratje Battara.

„Zora dalmatinska“. 1847. Urednici bratja Battara. Zadar: slovotiskarnica bratje Battara.

Literatura

Barac, A. 1933. „O pretplatnicima, kupcima i čitaocima hrvatskih knjiga i časopisa“, *15 dana: kronika naše kulture* 3 (1933), 1: 1 – 3.

Barac, A. 1954. *Književnost ilirizma*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Darnton, R. 1990. *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*. New York and London: W. W. Norton & Company.

Darnton, R. 1996. *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. London: Fontana Press.

- Dobrić, B. 2003. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti*. Pula: C.A.S.H.
- Gavrin, M. 1970. „Pjesništvo narodnog preporoda u odnosu na njemačko i austrijsko pjesništvo“. U *Hrvatska književnost prema europskim književnostima od narodnog preporoda k našim danima*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, 51 – 119. Zagreb: Liber.
- Houston, R. A. 1988. *Literacy in Early Modern Europe. Culture and Education 1500–1800*. London and New York: Longman.
- Kombol, M. – Novak, S. P. 1992. *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lakuš, J. 2005. *Izdavačka i tiskarska djelatnost na dalmatinskom prostoru (Zadar, Split i Dubrovnik) u prvoj polovici 19. stoljeća (1815–1850)*. Split: Književni krug.
- Lakuš, J. 2008. „Reading societies and their social exclusivity: Dalmatia in the first half of the 19th century“, *Libellarium* 1 (2008): 51 – 74.
- Lyons, M. 1999. „New Readers in the 19th Century: Women, Children, Workers“. U *A History of Reading in the West*, ur. ur. G. Cavallo i R. Chartier, 313 – 344. Cambridge: Polity Press.
- Muljačić, Ž. 1956. „O prvoj dubrovačkoj tiskari“, *Anali Historijskog Instituta u Dubrovniku* IV – V (1956): 583 – 612.
- Pavić, M. 1984. „Stalež i stil“, *Naše teme: časopis za društvena pitanja* 28 (1984), 4 – 5: 698 – 706.
- Prpa-Jovanović, B. 1988. „*Srbsko-dalmatinski magazin*“ 1836–1848: *preporodne ideje Srba u Dalmaciji*. Split: Književni krug.
- Small, H. 1996. „A pulse of 124: Charles Dickens and a Pathology of the mid-Victorian Reading Public“. U *The Practice and Representation of Reading in England*, ur. J. Raven, H. Small i N. Tadmor, 263 – 290. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stipčević, A. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata, Knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, A. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata, Knjiga III. Od početaka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škreb, Z. 1986. „Znanost o književnosti“. U *Uvod u književnost. Teorija i metodologija*, ur. Z. Škreb i A. Stamać, 17 – 33. Zagreb: Globus.
- Wittmann, R. 1999. „Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century?.“ U *A History of Reading in the West*, ur. ur. G. Cavallo i R. Chartier, 284 – 312. Cambridge: Polity Press.

Summary

Writers and their readers: the phenomenon of collective sponsorship in Dalmatia in the first half of the 19th century

In most of the Western European countries the late 18th and the early 19th centuries were marked by significant changes in the field of book production, reading habits and reading culture in general. These changes resulted, among other things, in a growing number of readers and their significance. Although some changes in reading habits occurred in Dalmatia, albeit to a limited extent and with less influence on society as a whole, the reading public (though quite restricted in terms of its number) gained great significance in this region too, particularly in the early 19th century, marked by the growing national sentiment all around Europe. The importance of the reading public was the most evident in a more and more widespread model of collective sponsorship, which in the social history of book had not attracted the necessary attention among Croats. This new publishing and library phenomenon implied a system of subscription and gradually replaced a long-established model of individual funding. Based on the research on book production in all the three Dalmatian printing and publishing centres – Zadar, Split and Dubrovnik – in the period from 1815 till 1850 – the aim of this paper is to show that the phenomenon of collective sponsorship can be regarded as a new relationship between a writer and his/her readers, which gradually began to emerge. The author analyses the intensity of the system of subscription, reasons for its increasingly widespread use, as well as the ways and context of its practice. First, the paper discusses the problems which writers (as well as publishers and printers) faced while attempting to obtain financial support. Second, the paper shows the writers' efforts to attract as many subscribers as possible, usually by constant appeals for subscription published in newspapers and journals of the period. Third, the paper suggests that finding subscribers became particularly important in the early 19th century, when many writers tended to support the national welfare by their nationally imbued writings, usually but not exclusively written in the vernacular. They cherished the idea of considering the collective sponsorship the greatest expression of patriotism, particularly from the late 1840s when both the appeals for subscription and books with accompanying subscription lists became more common. The paper also gives an insight into the authorship and character of the books with subscription lists as well as a general insight into the body of their subscribers. Finally, the paper concludes that in spite of the fact that one can hardly identify a motive for subscription for each subscriber (which can be done only by consulting a series of other sources), patriotism was definitely the most frequent one, in tune with the overall national spirit of the early 19th century.

KEY WORDS: collective sponsorship, collective funding, subscription, writer, readers, Dalmatia, 19th century.